

ЦИВІЛІЗАЦІЙНИЙ ВИМІР СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

Мараєва Уляна Миколаївна

кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії ДВНЗ «Ужгородський національний університет»,
м. Ужгород

Ключові слова:
*традиційна культура,
етнокультура,
ідентичність,
модернізація,
глобалізація*

В статті розглядається традиційна українська культура в її сучасному цивілізаційному вимірі. Визначаються основні проблеми традиційності як фактору ідентифікації української нації та пошуки шляхів її збереження і застосування в сучасному освітньо-виховному та соціокультурному просторі.

Keywords:
*traditional culture,
ethnoculture,
identity,
modernization,
globalization*

This article focuses initially on the traditional Ukrainian culture in its modern civilizational dimension. The author defines the main problems of traditional culture as the way of identification of the Ukrainians and searching for ways to preserve and use it in modern educational and sociocultural space.

Ключевые слова:
*традиционная культура,
этнокультура,
идентичность,
модернизация,
глобализация*

В статье рассматривается традиционная украинская культура в ее современном цивилизационном измерении. Определяются основные проблемы традиционности как фактора идентификации украинской нации и поиски путей ее сохранения и применения в современном образовательном и социокультурном пространстве.

Українська нація входить у глобальну наднаціональну цивілізацію як повноправний суб'єкт власної історії та культури в оточенні іншого світу. Українська реальність – це українська традиція, культура, цивілізація, а, відповідно, інший світ – це інші традиції, культури, цивілізації. Українське суспільство, як і будь-яке інше, повинно мати механізми свого відтворення і збереження, які притаманні йому в супереч зовнішнім і внутрішнім загрозам, викликам історії. У цивілізаційному аналізі на перший план виступає здатність етнічної (національної) спільноти підтримувати свої, як суб'єкта історії, відтворювальні механізми. Українське суспільство має багато рис «порубіжної» (суміжної) цивілізації в

орієнтації на змагальність, конкуренцію, підвищення ефективності виробництва, науки, освіти, на освоєння нових форм діяльності. Тому взаємодія з іншими суб'єктами цивілізаційних світових процесів у соціокультурному і політичному розвитку сприяє збереженню і відтворенню етнічної самобутності.

Аналіз української національної культури у модернізаційних процесах сьогодення здійснено на тлі розв'язання фундаментальних питань соціально-філософської теорії у працях В. Андрущенко, Л. Губерського, В. Зінченка, М. Михальченка, В. Скотного, ін. Окрему проблематику формують праці культурологів, етнологів, етнографів (культурних антропологів) минулого і

сьогодення в Україні та поза її межами, присвячені аспектам становлення і функціонування традиційної культури (Л. Берднік, О. Білорус, Ю. Бромлей, В. Власов, Т. Воропай, Ю. Габермас, Й. Гейзінга, Р. Генон, Е. Гідденс, П. Гнатенко, О. Курочкін, К. Леві-Строс, В. Личковах, Г. Лозко, В. Межуєв, О. Нельга, Г. Нестеренко, Б. Попов, А. Ракітов, М. Степико, С. Токареєв, В. Топоров, Г. Філіпчук, А. Фурман та ін.). Теоретичною основою дослідження є філософські, культурологічні та етнологічні (етнографічні) концепції традиційної культури, які аналізують: буття людини у середовищі етнічної культури, у ситуаціях взаємодії з реаліями інших культур; пізнання людиною себе і світу навколо себе у контексті невидимого зв'язку з навколишнім світом; існування етнічної культури у знакових системах природної та штучних мов (усна народна творчість, народна хореографія, музичний фольклор, артефакти матеріальної культури тощо); взаємозв'язки та функціонування етнічної культури українців у глобалізаційних, модернізаційних процесах сьогодення. Метою нашої статті є визначення цивілізаційного виміру сучасної української культури та її подальший розвиток у процесі глобалізації.

У переломні періоди життя суспільства відбувається переосмислення надбань попередньої доби, зміна багатовікових духовних орієнтацій, зміщення соціальних акцентів, ідеалів, провідних цілей, розрив із традицією та відхід від особливостей етнічної культури. Однак, при всіх видозмінах суспільства на сьогодні традиційна культура залишається формою освоєння дійсності, що забезпечує спадковість поколінь, стабільність суспільного розвитку та збереження державності через зв'язок традицій.

Традиційна українська культура виступає тим соціальним чинником, що, по-перше, забезпечує процес адаптації соціуму до умов середовища а, по-

друге, виконує роль первинного регулятора стосунків між членами соціуму.

У процесі спільної діяльності, життєзабезпечення, український етнос надбав значний соціальний досвід і саме традиція (обряд, обрядовість) оформлює його у визначені стандарти поведінки, здійснює його концентрацію і передачу на міжпоколінньому рівні, забезпечуючи цілісність соціуму, здатність до інтеграції індивідуального та надіндивідуального досвіду.

Українська культура зберегла до сьогодні ознаку внутрішньої консолідації етносу як культурно-історичного типу культури. Це дає підстави трактувати українське суспільство як перехідне від традиційного до модерного, інформаційного.

Спрощений дихотомічний підхід до модернізаційних процесів як протистояння традицій і сучасності, коли традиції, обряди, звичаєвість культури сприймаються як непродуктивна, відстала сила, як такі, що їх варто скасувати, зламати, щоб утвердити «сучасність», занадто примітивізований. Адже перехідне суспільство має свою специфіку, внутрішню динаміку, що дозволяє традиційному суспільству легше модернізуватися, аніж суспільствам з несталими історичними традиціями, з еkleктичною культурою і способом життя. Саме у таких суспільствах модернізація може легко зруйнувати сформовані у суспільстві принципи і норми соціальності та призвести до кризи структурного устрою, до дезінтеграції та хаосу. І тоді виникає проблема відродження моделей, що існували, і принципів соціальності, звичних соціальних інститутів і норм, щоб забезпечити життєздатність етносу і культури, суспільства в цілому [10, с. 61].

Традиційна українська народна культура (творчість) тривалий час була «акумулятором національного самозбереження та розрізнення, <...> вербально-смысловим контекстом усвідомлення національної програми спільноти» [6, с. 77]. У тому, що українська культура

зберегла свою традиційність, є запорука певної стабільності у перехідному періоді сучасного модернізаційного процесу України.

Актуалізація проблем духовності, національної ментальності українського народу на сьогодні притаманна як для науки (етнології, етнопсихології, культурології, ін.), так і державотворчої етнополітики. «З опорою на управління про етнічну самосвідомість як етносоціокультурний феномен і про національний менталітет як етнічно внормований спосіб мислення і систему історично установлених етнопсихологічних пріоритетів духовної культури особи з'ясовується передусім етнокультурний вимір їх функціонування» [11, с. 343].

У пошуках відповіді на питання про значення етнічної (етнонаціональної) культури в модернізаційних процесах сьогодні ряд українських дослідників (С. Гатальська, Р. Кісь, В. Личковах, В. Лутай, М. Михальченко, Н. Скотна, ін.) звертаються, зокрема, до праці С. Хантінгтона «Зіткнення цивілізацій», вихід якої у 1993 році загострив дискусію з проблеми як всесвітньої, так і локальних цивілізацій, вказав на варіативність модернізаційних процесів. Концепція модернізації С. Хантінгтона належить до сучасних концепцій, у яких викладено національний проект модернізації, коли національні традиції визначають характер модернізаційного процесу і виступають його стабілізуючими чинниками як варіанти загальнолюдських цінностей: «Національні держави є і будуть найважливішими гравцями на міжнародній сцені, але їхні інтереси, союзи і конфлікти між ними значною мірою визначені культурним і цивілізаційним факторами» [15, с. 40].

На думку Н. Скотної, С. Хантінгтон перебільшує елемент «зіткнення» цивілізацій і применшує елемент взаємодії, а також неправомірно відрізає культурну складову цивілізацій від економічної і політичної [12, с. 23]. Як зазначає Р. Кісь, проблеми цивілізаційної глобалізації вимагають

культур-антропологічного підходу, який би враховував і людські, і локальні, і етнонаціональні виміри, причому наголошує на збереженні так званої «традиційної» сільської культури, яка за браком українського урбанізму є єдиною авторепродуктивною базою українства, української ідентичності [7, с. 24].

За таким сценарієм розгортання модернізаційних процесів модернізація відбувається як органічні, природні зміни у сфері культури, ментальності та світогляду.

Однак, в Україні періоду бездержавності модернізація мала неорганічний характер. Сучасний період (після 1991 року) В. Головка називає «пострадянську модернізацію: бюрократично-капіталістичною» [2, с. 424–425]. І саме, за визначенням С. Хантінгтона, сильне почуття національної ідентичності України, пам'ять про давню незалежність допоможе подолати «розколотість» країни [15, с. 252–255].

Сучасна українська цивілізація, на думку М. Михальченка, виявляє домінування державотворчої підсистеми у формулі цивілізаційного синтезу. Її роль у синтезних процесах вища, ніж культурна й економічна [10, с. 309].

Однак це не передбачає нехтування проблемами пошуку нової ідентичності у сучасних українських реаліях, оскільки основу життєздатності традиційної культури можуть складати тільки ті явища, зв'язки і відношення, які виражають характерні, суттєві риси народного життя і увійшли не тільки в суспільну, але і в індивідуальну (особистісну) свідомість людей.

Реальною маркіровкою української етнічної ідентичності у сучасних перехідних умовах від традиційності до результативної політичної, економічної, культурної модернізації є традиційно-побутова культура українців, народна обрядовість зокрема, яка до сьогодні засвідчила свою життєздатність на рівні функціонування у зв'язку з типом традиційної діяльності українців (земле-

робство) та світоглядно-ментальних настанов.

У цьому зв'язку постає проблема сучасної модернізації України, яку Р. Кісь називає «браком власне українського урбанізму» [7, с. 11]. Нерозвиненість інфраструктури української урбаністичної культури порушує соціально-демографічну цілісність українського етносу (нації), коли розрив між так званою сільською та міською культурою руйнує етнічну культуру, створює для таких її компонентів, як обрядовість, локальні просторові ніші, породжує фрагментарність розуміння і функціонування.

Загальновідомо, що чим швидше розвивається урбанізація, чим більше змін відбувається в культурі, тим помітнішими стають відмінності між поколіннями, тим складнішими є шляхи передачі культурного надбання від одного покоління до іншого, тим вибірковішим є ставлення нових поколінь до культурних надбань попередніх.

Сучасна урбанізована світова культура, і українська, зокрема, виявляє глобальну соціокультурну кризу, яка зумовлена двома чинниками:

- світовий розвиток прагне кількісного зростання, що призводить до катастрофічних наслідків, одним з яких є обмеження деяких видів природних ресурсів;
- неконтрольоване використання природних ресурсів створює непомірне навантаження на екологічну сферу.

Сучасна людина, купляючи питну воду у супермаркеті, а ковток чистого повітря у спеціальних барах (це вже є реальністю у культурі Японії), з острахом думаючи про ГМО, починає усвідомлювати, що у найближчій перспективі глобальна соціокультурна криза буде поширюватись і поглиблюватись.

Визначаючи зв'язок української традиційної культури і сучасні екологічні, освітньо-виховні, економічні та інші проблеми, можемо констатувати, що найнебезпечнішим є те, що усвідом-

лення значущості глобальних проблем сьогодні не забезпечує їх вирішення завтра. Постає питання: чи може урбанізовано-модернізована сучасна культура стати необхідною і достатньою умовою оптимального розвитку самої себе, черпати у собі самій сили для вирішення проблем сьогодення? Чи достатньо людина сучасної техноурбанізованої, модернізованої культури відповідає екологічним вимогам сьогодення, чи здатна вона спрогнозувати наслідки своєї діяльності?

На сучасному модернізаційному етапі свого розвитку людство як єдине ціле зіткнулося із завданням всесвітнього виміру – знайти шляхи і відпрацювати технологію вирішення глобальних проблем, усунути можливі негативні наслідки у функціонуванні техносфери, що уже діють сьогодні.

Сучасний перехідний період, на думку С. Катаєва, є продовженням модернізації, період так званої другої модернізації, де відродження етнічних традицій (які вважаються притаманними традиційному суспільству і є певним гальмом модернізації) в нових умовах набуває модернізаційних рис [13, с. 76]. Модернізаційні процеси у культурі – це насамперед прогресивний розвиток етнічної спільноти і людства в цілому. Складне за змістом зіткнення «традиційного» і «модернізаційного» призводить до того, що традиція стає одним із джерел культурної модернізації. «Залежно від характеру традиції можуть стримувати або прискорювати модернізацію. Це посилює протистояння в культурі різних соціальних сил, ускладнює вектор руху національної культури у вимірах сучасних перспектив» [13, с. 77].

Глобальні проблеми є наслідком культурного розвитку і одночасно виступають його гальмом. Культурний процес як самодостатній самооптимізується через систему зворотних зв'язків, які виконує індивід чи індивіди. З точки зору теорії систем таке утворення самодостатнє для коре-

ляції тих чи інших викликів, якими є глобальні проблеми ХХ–ХХІ ст.

Як стверджує О. М. Семашко, в сучасному українському суспільстві намічається рух до «посттрадиціоналізму», в якому модернізація відбувається під знаком традиційних символів. Визначаючи сучасне суспільство як «наздоганяюче», науковець розглядає його як таке, що поєднує общинно-подібну психологію з урбанізмом і технічним поступом, де «співіснують традиційне, посттрадиційне і модерне з певною відносною незалежністю культури. Значущість культури, як фактора відтворення і розвитку, для України більша, вагоміша, ніж економіки для Заходу. Тому хоч за змістом національно-культурне відродження суперечить і в чомусь протистоїть модернізації, проте воно в певних аспектах (національно-культурної ідентичності, патріотизму) активно сприяє поступу соціальної трансформації» [13, с. 77].

В українській культурі, яка оперта у повсякденні на багатовікову традицію та обрядовість, до сьогодні живуть і «працюють» (у більшій чи меншій мірі) вимоги пошанування, культу, сил і стихій природи як основи традиційної землеробської, хоча й у певній мірі урбанізованої, культури.

Традиційна культура українців, обрядовість у міру своєї, виявленої нами гносеологічної природи та пізнавально-прикладного, виховного спрямування, містить стійку систему культів і заборон, які виконують у соціальному бутті регламентуючу, звичаєво-правову функцію. Це визначає ціннісну реальність культури, яка звернена до «живої пам'яті» – традицій, до того архетипного елемента культури, який передусім забезпечує існування культури як певної типологічної цілісності й цивілізаційної монади [1, с. 80–98].

Безперечно, що культ – релігійний (язичницький, християнський та ін.) чи світський (культ особи, когось із сильних та великих цього світу, культ грошей чи задоволення тощо) – пов'язаний з культурою, лежить в її основі, визна-

чає специфіку тієї чи іншої форми чи типу культури. Так, для молодіжної субкультури характерним є культ тієї чи іншої рок-групи, або співака, спортсмена тощо; для того чи іншого культурного стилю життя або соціонормативної культури спільноти (сім'ї, роду, народу) характерні пошанування національних героїв, поетів, митців, певних морально-етичних цінностей, діяльності тощо. Таким чином, поняття «культ» і «культура» є спорідненими, взаємозалежними, а саме: культ є основою культури, шляхом диференціації окремих її форм.

Теологічні культурологічні концепції, як зазначає М. Закович, ґрунтуються на принципі, що культура виникла з релігійного культу. Культура пов'язана з культом предків, обрядами, міфами, традиціями. А тому усі складові культури, зокрема філософська думка, поезія, живопис, музика, архітектура тощо, в органічній цілісності перебувають у церковному культі. Диференціація форм і видів культури, на думку М. Бердяєва, приводить до втрати сакрального, розпаду релігійних і духовних основ. Православний філософ і богослов П. Флоренський доводив, що саме релігійний культ визначає естетичну спрямованість, пізнавальне значення та виховну роль духовних цінностей. Л. Карсавін підкреслював, що саме релігійність складає зміст культурно-історичного процесу, – бо вона забезпечує вирішення «основного завдання культури», яке полягає у здобутті перемоги над забуттям і часом, над минулим і майбутнім, над смертю [5, с. 35–36].

Досвід західної індустріальної (постіндустріальної) культури, яка у цивілізаційному поступі сформувалась під впливом матеріалістичного світогляду, занепадає, тому шляхом порятунку можна вважати звернення до позитивних надбань традиційної культури, народної обрядовості, що є універсальним і, водночас, індивідуально-національним.

Система культів і заборон в обрядовій культурі життєвого світу українців у їх цивілізаційному поступі має прикладне значення: є основою екологічної культури, гендерного виховання, науки виживання у мінливому і щораз складнішому світі. Збережені до сьогодні землеробські культури у системі обрядовості українців (наприклад: культ зерна, хліба, плуга, землі, води та інші, відображені у обрядах календарних циклів, обрядовому фольклорі, обрядових стравах), які сягають глибокої давнини і пов'язані з природно-кліматичними умовами території проживання нашого народу та господарсько-культурним типом. Землеробські культури – це поклоніння богам-покровителям землеробства, тваринництва та інших супровідних господарських занять. З допомогою цих культів люди вчилися узагальнювати свій життєвий досвід, розвивати і накопичувати знання про навколишній світ, шукати першопричину буття.

У цьому сенсі традиційна культура українців постає, попри будь-які історичні, політичні, економічні, культурно-соціальні зміни, незмінним знаком української ідентичності, який потребує захисту, збереження і пошанування.

На думку П. Кравченка, «відгородившись від хаосу життя товстими мурами традиції, авторитетів, істин, культура не відчуває поклику буття, а безконечно тиражує застигли форми. Часто це сприймається як «розквіт» культури, хоча насправді йдеться про занепад. Причина цього пов'язана з людиною – носієм цієї культури, яка вже не знаходить у ній співзвуччя зі своїм внутрішнім безконечним світом, не «плекає» за допомогою культури свій внутрішній світ, а відгороджується від нього. Тому не випадково відмирання культури супроводжується активним пошуком нових форм за обрієм старих традицій (контркультура, андеграунд)» [8, с. 148].

Сьогодні під впливом кіно, телебачення, усіх масових візуальних засобів комунікації предметно-побутове сере-

довище, гра його знакових смислів (культурних кодів – прим. У.М.), породжувані ним роздуми та пристрасті стали одним із центральних елементів соціокультурного досвіду часу [1, с. 80].

У сучасних модернізаційних процесах як проблема національної ідентичності постає неадекватність національного саморозуміння, неповнота культурного самоусвідомлення, що позбавляє українську етнопонаціональну спільноту базової умови національного самоздійснення у складних перехідних умовах сьогодення. Це, насамперед, впливає на рівень власної відповідальності кожної особистості за майбутнє національної культури. Шляхом культурного саморозуміння може стати шлях послідовного, вимогливого усвідомлення сутності культури, процесу її творення і особливостей перетворення загальнокультурних надбань людства в індивідуальний світ культури. І. Дзюба пропонує розрізняти «зміни ідентичності і зміну знаків ідентичності» [3, с. 17].

Культурно-символічна система народної обрядовості для українців у сьогоденні є тим «знаком ідентичності», «зміна» якого призводить до «зміни ідентичності». Причому під «зміною» розуміємо нездатність сприйняти адекватно гносеологічній природі обрядовості її знакову систему та закладений у ній смисл. Розвиток традицій іде від минулого і теперішнього до майбутнього. Відповідно, у суспільстві завжди будуть і повинні бути як старі традиції, у яких сконцентрований досвід попередніх поколінь, так і нові, які акумулюють досвід сучасності. Так, у сучасному суспільстві давні традиційні форми народної обрядовості все менш стають зрозумілі молодшим поколінням.

Витіснення минулого може відбутися через законсервування його, перехід до стереотипних форм поведінки, моральних імперативів, зрозумілих людям минулих епох, та незрозумілих сучасній молоді. Через наукову культурно-історичну діяльність, систему виховання, що забезпечують дію механізму спо-

гаду як пошукової діяльності пам'яті, спрямованої на виявлення того, що забулось, ми зможемо віднайти, відновити ті елементи у символіці народної обрядовості, що вже стали анахронізмами. Мова йде про ті невідповідності, які доводиться спостерігати у сучасному повсякденні і які у часовій, просторовій, семантичній недоречності використання, виявляють незнання людиною сучасної модернізаційної епохи магічного, практичного пізнавального призначення обрядовості. Це виконання з художньо-естетичною метою колядок, веснянок, купальських пісень поза часом і простором їх призначення і функціонування, використання символіки народної обрядовості – без знання її сакрального смислового навантаження. Наприклад, червона стрічка у наборі до дівочого вінка, макова квітка, вплетена у вінок, чи вишита в орнаменті весільного рушника, що споконвіку є маркером соціального стану – сирітства, втрати, нещасливого кохання.

Символіка макового цвіту орієнтує на зв'язок із світом мертвих, є знаком неприродного спокою, смертельного сну. В обрядових стравах українців мак давали у ті страви, які первісно вважалися ритуальними: кутя, пиріжки, вареники, коржі, бублики з маком. Подекуди з маку і сьогодні роблять хрестик на пасці. Усі ці страви у давні часи усвідомлено приносили в жертву духам померлих. Вироби з тіста, посипані чи наповнені маком, пов'язані з поховальними обрядами. З давніх-давен це була жертвна страва, присвячена духам землі, тобто предкам. Хліб, печиво, пиріжки символізували самого небіжчика. Колективне споживання такої страви мало відродити померлого у тілах інших людей і в такий спосіб, через його посередництво, поєднати людську спільноту зі світом предків [4, с. 360–364]. Очевидно, що незнання того, що пізнане нашими предками і культивоване у повсякденні, порушує засади світопорядку, ідентичність знаку і сми-

слу, людини як суб'єкта національної культури, і самої культури.

Сутність національного життя визначається, перш за все, збереженням культурної спадщини народу. А це зумовлює збереження усталених, традиційних форм існування суспільства. Звичайно, це не означає повернення до первісних форм, а скоріше збереження національної культури у цілях збереження самобутності, самоідентичності українського народу в цілому, етнофору зокрема.

Зростання національної самосвідомості України сприяє відродженню інтересу до духовної спадщини народу. Рушійною силою у цьому процесі постає не простий абстрактний інтерес, а життєва вимога усвідомити власну історію, зрозуміти менталітет нації крізь світло надбань минулого.

Сучасна ситуація в Україні, що призвела до знищення культурних цінностей та традицій, дегуманізації культури в цілому, ставить перед суспільством завдання відновлення традиційної побутової культури на базі вивчення народної творчості, мистецтва та багатогранного обрядового комплексу, оскільки тут акумульований весь досвід минулих поколінь, який становить багатий ціннісно-виховний комплекс, а також займає центральне місце серед соціально-філософських, етнокультурологічних проблем у сучасній науці та практиці модернізаційних процесів сьогодення.

У зв'язку із впливом глобалізаційних процесів на альтернативне поглиблення етнонаціональних ідентифікацій, зокрема на пошуки етнокультурної тождності націй, актуалізується теоретичний інтерес до етнічної, регіональної, локальної специфіки культур окремих народів, народностей, національних меншин. З'являється етнокультурологія – наука про культурні цінності етносів, суперетносів і субетносів, про становлення і розвиток національних моделей осмислення культури, геокультурних вимірів духовного життя нації. Як зазначає В.

Личковах [9], аналогічні процеси відбуваються і в інших напрямках гуманітарного знання: активно розвиваються етнологія, етнографія, етнопсихологія, етностетика тощо. Етнокультурологія інтегрує усі ці знання про особливості менталітетів, соціокультурного буття і свідомості націй, етносів, субетнічних груп і культурних регіонів.

Культурна модернізація у сучасному українському суспільстві пов'язана, окрім наукових пошуків, з проблемами модернізації освітньо-виховної сфери, незмінними засадами якої є її національна основа та створенням сприятливих умов для розвитку і функціонування української мови – як мови державної, культурного надбання корінного титульного етносу України та мов етнічних груп в її етнічному складі. Головною умовою розбудови українського суспільства повинна стати розробка національної стратегії адаптації до посиленого тиску західної цивілізації на основі збереження традиційної системи цінностей, норм, педагогіки, традиційної культури, що сприятиме етнокультурній самоідентифікації народу.

Збереження традиційної культури українців на рівні повсякденному та освітньо-виховному актуалізує і дозволить використати пізнавальний досвід українців як пізнання світу-буття-життя у структурно-змістових компонентах обрядовості і пізнання власне структурно-змістових компонентів народної обрядовості українців, уведених у сучасний процес навчання і виховання, що своїм українознавчим змістом повинно допомогти дитині ідентифікувати себе з власним етносом, нацією, зі світом, знати рідну й державну мову, українську культуру, історію України, берегти національні цінності.

Соціокультурні, світоглядні, естетичні, аксіологічні проблеми духовного життя вимагають відповідної рефлексії, осмислення насамперед ціннісних парадигм народної творчості, мистецтва, обрядовості у відповідному філософському вимірі. Саме такий шлях може привести нас до відновлення національної культури, освіти, а відтак гарантувати успішний розвиток у майбутньому.

1. Гатальська С. М. Філософія культури / Гатальська С. М. – К. : Либідь, 2005. – 328 с. Hatal's'ka S. M. Filosofiya kul'tury / Hatal's'ka S. M. – K. : Lybid', 2005. – 328 s.
2. Головка В. «Модернізація» як метанарратив української історії / В. Головка // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. – 2003. – № 9. – С. 410–427. Holovko V. «Modernizatsiya» yak metanarrativ ukrayins'koyi istoriyi / V. Holovko // Problemy istoriyi Ukrayiny: fakty, sudzhennya, poshuky. – 2003. – # 9. – S. 410–427.
3. Дзюба І. М. Нагнітання мороку: Від чорносотенців початку ХХ століття до українофобів початку століття ХХІ. – К. : Вид. дім «Киево-Могилянська академія», 2011. – 503 с. Dzyuba I. M. Nahnitannya moroku: Vid chornosotentsiv pochatku KhKh stolittya do ukrayinofobiv rochatku stolittya KhKhI. – K. : Vyd. dim «Kyuevo-Mohylyans'ka akademiya», 2011. – 503 s.
4. Завадська В. 100 найвідоміших образів української міфології / Завадська В., Музиченко Я., Таланчук О., Шалак О. – К. : Орфей, 2002. – 448 с. Zavads'ka V. 100 nayvidomishykh obraziv ukrayins'koyi mifolohiyi / Zavads'ka V., Muzychenko Ya., Talanchuk O., Shalak O. – K. : Orfey, 2002. – 448 s.
5. Закович М. Культурологія : українська та зарубіжна культура : Навч. посіб. / [М. М. Закович, І. А. Зязюн, О. М. Семашко та ін.] ; За ред. М. М. Заковича. – К. : Знання, 2004. – 567 с. Zakovych M. Kul'turolohiya : ukrayins'ka ta zarubizhna kul'tura : Navch. posib. / [M. M. Zakovych, I. A. Zyazyun, O. M. Semashko ta in.] ; Za red. M. M. Zakovycha. – K. : Znannya, 2004. – 567 s.
6. Карась А. Національна ідея як чинник громадянської солідарності українського суспільства / Анатолій Карась. // Українська культура: з нових досліджень : Зб. ст. – Львів, 2007. – С. 73–89. Karas' A. Natsional'na ideya yak chynnyk hromadyans'koyi solidarnosti ukrayins'koho suspil'stva / Anatoliy Karas'. // Ukrayins'ka kul'tura: z novykh doslidzhen' : Zb. st. – L'viv, 2007. – S. 73–89.

7. Кісь Р. Глобальне – національне – локальне (соціальна антропологія культурного простору). – Львів.: Літопис, 2005. – 300 с. Kis' R. Hlobal'ne – natsional'ne – lokal'ne (sotsial'na antropolohiya kul'turnoho prostoru). – L'viv.: Litopys, 2005. – 300 s.
8. Кравченко П. А. Бівалентність світоглядної природи духовності та свідомості / П. А. Кравченко // Філософська думка. – 2000. – № 3.– С. 143-155. Kravchenko P. A. Bivalentnist' svitohlyadnoyi pryrody dukhovnosti ta svidomosti / P. A. Kravchenko // Filososfs'ka dumka. – 2000. – # 3.– S. 143-155.
9. Личковах В. А. Філософія етнокультури. Теоретико-методологічні та естетичні аспекти історії української культури / В. А. Личковах. – К.: Вид. ПАРАПАН, 2011. – 196с. Lychkovakh V. A. Filosofiya etnokul'tury. Teoretyko-metodolohichni ta estetychni aspekty istoriyi ukraiyins'koyi kul'tury / V. A. Lychkovakh. – K.: Vyd. PARAPAN, 2011. – 196s.
10. Михальченко М. І. Україна як нова історична реальність : запасний гравець Європи / Михальченко М. І. – Дрогобич-Київ : “Відродження”, 2004. – 488 с. Mykhal'chenko M. I. Ukrayina yak nova istorychna real'nist' : zapasnyy hravets' Yevropy / Mykhal'chenko M. I. – Drohobych-Kyiv : “Vidrodzhennya”, 2004. – 488 s.
11. Орлов А. В., Орлова Т. І. Етноавтостереотипи, національний менталітет і духовність / А. В. Орлов, Т. І. Орлова // Актуальні проблеми духовності: Зб. наук. мат. Вип. II. – К., 1997. – С. 343-344. Orlov A. V., Orlova T. I. Etnoavtostereotypy, natsional'nyy mentalitet i dukhovnist' / A. V. Orlov, T. I. Orlova // Aktual'ni problemy dukhovnosti: Zb. nauk. mat. Vyp. II. – K., 1997. – S. 343-344.
12. Скотна Н. В. Особа в розколотій цивілізації: освіта, світогляд, дії. – Львів: Українські технології, 2005. – 384 с. Skotna N. V. Osoba v rozkolotiy tsyvilizatsiyi: osvita, svitohlyad, diyi. – L'viv: Ukrayins'ki tekhnolohiyi, 2005. – 384 s.
13. Соціологія культури : Навч. посібник / [О. М. Семашко, В. М. Піча, О. І. Погорілий та ін.] ; за ред. О. М. Семашка, В. М. Пічі. – К.: «Каравела», Львів: «Новий Світ – 2000», 2002. – 334 с. Sotsiolohiya kul'tury : Navch. posibnyk / [O. M. Semashko, V. M. Picha, O. I. Pohorilyy ta in.] ; za red. O. M. Semashka, V. M. Pichi. – K.: «Karavela», L'viv : «Novyy Svit – 2000», 2002. – 334 s.
14. Троян С. С. Цивілізаційно-культурні маркери України у вимірі глобалізації // Чорноморський літопис. – Вип. 1. – 2010. – С. 65-69. Troyan S. S. Tsyvlizatsiyno-kul'turni markery Ukrayiny u vymiri hlobalizatsiyi // Chornomors'kyu litopys. – Vyp. 1. – 2010. – S. 65-69.
15. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / С.Хантингтон ; [пер. с англ. Т. Велимеева, Ю. Новикова]. – М.: ООО “Издательство АСТ”, 2003. – 603 с. – (Philosophy). Khantynhton S. Stolknovenye tsyvylyzatsyy / S.Khantynhton ; [per. s anhl. T. Velymееva, Yu. Novykova]. – M.: ООО “Yzdatel'stvo AST”, 2003. – 603 s. – (Philosophy).
16. Farhad Nezhad Haj Ali Irani, Mohammad Reza Noruzi Globalization and Challenges; What are the globalization's contemporary issues? // International Journal of Humanities and Social Science. Vol. 1, № 6. - June, 2011. – P.216-218.